

Namık Kemal Üniversitesi
Namik Kemal University
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Science

No : 04 / 2009

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası:

İaşe Nezareti

Cem Doğru

Kapak Sayfasının Arkası – Bu sayfa boş bırakılmıştır.

Cem Doğru

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti

Sosyal Bilimler Metinleri 04 / 2009

Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ
Namık Kemal University, Institute of Social Science, Tekirdag

Sosyal Bilimler Metinleri
ISSN 1308-4453 (Print)
ISSN 1308-4895 (Internet)

Sosyal Bilimler Metinleri Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından online ve basılı olarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmaların duyurulması ve kamu oyu ile paylaşılarak tartışmaya açılmasına yönelik olarak yayınlanan süreli bir yayındır. Çalışmada öne sürülen görüş ve düşünceler yazara ait olup Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünü bağlamaz.

İndirme Adresi:

<http://sosyalbe.nku.edu.tr/>

Namık Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Değirmenaltı Yerleşkesi
TR-59030 Tekirdağ
Tel: +90-282-293 38 74
Faks: +90-282-293 38 78
E-Posta: sosyalbilimler@nku.edu.tr

İç Kapak Sayfasının Arkası – Bu sayfa boş bırakılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti

Özet:

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarında ekonomi alanında kurumsallaşma yönünde atılan önemli bir adım olan İaşe Nezareti'nin incelenmesi amaçlanmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti savaş sırasında özellikle başkent İstanbul'un iaşesi konusunda ve savaşın özellikle ulaşım yönünde verdiği aksaklıklardan dolayı zorlanmıştır. İaşe konusundaki karmaşayı, vurgunculuğu ve stokçuluğu önlemek amacıyla İaşe Nezareti kurulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde klasik dönemden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan iaşe konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir iktisadi politika yürüttüğü incelenmektedir. İkinci bölümde ise savaş sırasında kurumsallaşma çabaları, İaşe Nezaretinin kurumsal yapısı ve iaşe konusunda karşılaşılan zorluklara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

İaşe, İaşe Nezareti, narh sistemi, İstanbul'un iaşe sorunu

An Institutionalism Effort in The Economy During The First World War: The Ministry of Rationing

Abstract:

The purpose of this study is to analyze the ministry of rationing which is the first step of the institutionalism in the economy. Following the outbreak of the First World War, the Committee of Union and Progress had faced many difficulties (especially rail transportation) as regards rationing of Istanbul. To avoid the turmoils and profiteering of rationing, the ministry of rationing was established. In the first chapter, the study will discuss which economic policies followed by Ottoman Empire about rationing from the classical age to First World War. In the last chapter the study analyzes the institutional efforts during the war, institutional structure of the ministry and rationing problems.

Keywords:

Rationing, Ministry of rationing, fixed price, rationing problem of Istanbul

İçindekiler

I. İktisadi Politika Olarak İaşe İlkesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması	3
II. İaşe Nezaretinin Kurulmasına Giden Süreç	7
III. İaşe Nezaretinin Kurulması.....	11
IV. Değerlendirme	20
V. Kaynaklar.....	22

I. İktisadi Politika Olarak İaşe İlkesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması

İaşe; yedirip içirme, besleme ve bakma anlamına gelmektedir. Dünya tarihi incelendiğinde tüm kapitalizm öncesi toplumlarda kentlerin gerek gıda gerekse hammadde ihtiyaçlarını karşılamak önemli bir sorun olmuştur. Devletlerin başta başkentleri olmak üzere büyük kentlerin iaşesini sağlamak birinci sorunu olmuştur. Kentlerin nüfusunun artması iaşe sorununun daha da büyümesine neden olmuştur. Bu artış zaman zaman iaşe buhranlarına yol açmıştır.

İaşe buhranı, çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleşen iktisadi darlıkta temel geçim maddelerinin bulunamaması veya aşırı fiyat yükselmesinin tüketiciye yansımaları olarak tanımlanır (Köse, 1999:775). Bu iktisadi darlıkta daha çok tüketiciler etkilenir.

İaşe sıkıntısının yaşanmasında nüfus artışı, paranın değer kaybı, üretilen malların maliyetinin artması ve savaşın olumsuz etkisi gibi faktörler rol oynar. Bunların yanına kuraklık, salgın hastalık ve idari-mali yolsuzlukları da unutmamız gerekir (Köse, 1999:775). Bunun sonucunda kıtlık ortaya çıkar ve bu kıtlığı neden olduğu darlık ve dengesizlik bir süre sonra vurgunculukla birlikte iaşe buhranına neden olmaktadır (Ülgener, 1984:82-94).

Osmanlı iktisadi dünya görüşü, üç temel ilkeye dayanmıştır: İaşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm. İaşe ilkesi, Osmanlı iktisadi politikasının en önemli ilkesi olarak değerlendirilmektedir (Genç, 2000:59-60).

İktisadi terminolojide tüketicinin ve üreticinin amaçları vardır. Her iki grubun rasyonel hareket ettikleri kabul edilir. Tüketicinin amacı, gelir kısıtı altında bir mal veya hizmetten sağladığı tatmini yani faydayı maksimize etmektir. Üreticinin amacı ise, kıt kaynakları kullanarak karını maksimize etmeye, en büyük karı elde etmeye çalışır. İktisadi faaliyet bu iki grubun etkileşimi sonucu oluşur.

İaşe ilkesi, tüketici açısından konuya yaklaşır. Devlet, mal ve hammaddelerin mümkün olduğu kadar arzının artmasına, ucuz ve kaliteli olmasına özen göstermiştir. Bunu da üretimini arttırarak gerekirse ithalata izin verilerek (anti-merkantilist) gerçekleştirmiştir. Nihai hedef, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Bu da devletin ekonomiye müdahalesi ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, tüketici ve üreticiyi fiyatlar karşısında (daha çok tüketiciyi korumak) koruyan bir ekonomi politikası izlemiştir. Malın üretiminden malın son tüketiciye ulaşmasına kadar her

aşamada devlet piyasaya müdahale etmiştir. Böylelikle piyasa kontrol edilmiştir. Bu durum devletin hükümlerlik alanının bir parçasıdır. Narh sistemi de bu müdahalelerin başka bir ifadeyle iaşe ilkesinin bir sonucudur.

Osmanlı devleti tıpkı Bizans'ın yaptığı gibi iaşe siyasetini aşağıda belirtildiği şekilde örgütlemiştir (Mantran, 1990:169-170):

1. Buğday ve bazı ürünlere ihracat yasağı konması
2. Muhtesib (belediye memuru) ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımının ve paylaşımının denetlenmesi
3. Fiyat spekülasyonlarını önlemek için satış narhının belirlenmesi
4. Stokçuluğun yasaklanması

İstanbul'un tarih boyunca iaşesi hep önemli bir konu olmuştur. İstanbul, hem başkent olmasından dolayı hem de toplumsal düzen açısından önemli bir yere sahipti. Yapılan araştırmalarda Anadolu'daki ve Rumeli'deki kentlerin nüfusu yüz binin altında kalırken, İstanbul'un nüfusu bir milyona yaklaşmıştı (Şevket Pamuk, 1999:66). 16. yy. da başkentte 300.000-700.000 arasında, Bursa'da 60.000 insanın yaşadığı tahmin edilmektedir. Diğer Anadolu kervan merkezlerinin nüfusu 20.000-30.000 arasında değişmekteydi (Faroqhi, 2000:53-54). Başka bir hesaplama göre İstanbul'un ve dış mahallerinin nüfusu 16. ve 17.yy.'da 600.000-750.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Mantran, 1990:48).

Artan nüfus her zaman İstanbul'un ihtiyacının öncelikle karşılanması gerekliliği zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda kent, gelişmiş bir üretim merkezi olmadığı gibi kentte birincil endüstri de gelişmemiştir (Mantran, 1990:167).

Osmanlı İmparatorluğu'nda iaşe başka bir deyişle İstanbul'un iaşesi devletin üzerine aldığı görülmektedir. İstanbul, tarihin her döneminde para, insan ve her türden iaşe kaynağı emmiştir. Tüm padişahlar devlet güçlü veya zayıf olsun başkentini ve burada yaşayan halkın iaşesini sağlamaya önem vermiştir (Mantran, 1990:168). Konu ekonomik açıdan önem arz etse de konunun siyasal yönü de mevcuttu. Olumsuz hava koşulları ve savaş dönemlerinde ortaya çıkan kıtlıklar kent halkının (özellikle yeniçeriler ve sipahiler) yönetime karşı başkaldırma tehlikesini doğurmuştur.

Bu tehlike nedeniyle Osmanlı yönetimi iaşe konusunu piyasaya bırakmak yerine piyasaya müdahale ederek sorunu çözme yoluna gitmiştir.

Tüccarların devletin belirlediği fiyatlarla (narh) kentlere özellikle İstanbul'a mal getirmesi sağlanmıştır. Satış narhı, fiyat spekülasyonunu önlemek amacıyla getirilen bir önlemdi. Madrabazlar, buğday toptancısı olup her türlü tahıl ürününün, koyun toptancısı olan celepler ise koyunların İstanbul'a gönderilmesinden sorumluydular.

Merkezi yönetim, her eyalete başkente göndermeleri zorunlu gıda ve hammaddeleri belirtmiştir. İstanbul'a buğday, et ve erzak Rumeli ve Marmara sahillerinden, Kefe'den yağ, Mısır'dan pirinç ve mercimek gelirdi. Tekirdağ Osmanlı döneminde en önemli ticaret merkezi olup; buradaki iskelelerden İstanbul'un iaşesi temin edilmiştir (Gökbilgin, 1977).

Tahıl deposu olarak adlandırabileceğimiz Tekirdağ, İstanbul'a tahılı yollayabilecek şekilde örgütlenmiştir. Tahıl dolaşımı ve tahıl besin maddelerinin bir bölgeden diğerine gönderilmesi ancak özel izinle gerçekleşirdi. Kuraklık nedeniyle hasat kötü olduğunda da bu izin verilmekteydi. Yiyecek sıkıntısı çeken bölgeler de bu izne tabiydi.

Pekmez, kuru üzüm, turşu Ege'nin Anadolu kıyılarındaki bağlarından temin edilerek başkente gönderilirdi (Faroqhi, 2000:101).

Kefe'den gelen sadeyağ ve diğer yemeklik yağlar sarayın ihtiyacını karşılamak üzere temin edilmiştir. Özellikle sadeyağ tüketimi her zaman yüksek olmuştur. Bu konu o kadar önemlidir ki bu yağları taşıyan gemiler kaza geçirdiğinde malları kurtarmak için büyük çaba gösterilmiştir. Bu çaba Kırım'dan temin edilen yağların İstanbul'un iaşesindeki önemi ortaya koymaktadır (Faroqhi, 2000:114).

Esnaf, işlemiş olduğu hammaddeyi veya çiftçinin ürettiği ürünü devletin belirlemiş olduğu fiyattan satabilirdi. Öncelikle devletin ihtiyacı karşılanırdı, artan ürün olursa da halka bu artan ürün arz edilebilirdi. Halka arz edilen maldan gene artan olursa o zaman o malın ihracatına izin verilirdi. Bu yapıda ihracat değil aksine ithalat teşvik edilirdi.

Osmanlı'nın bu sistemi uyguladığı 16-19 yy. aralığında Avrupa'daki diğer ülkelerinde aynı politikayı uyguladığı gözlenmiştir. Ancak Osmanlı, bütün mallar için hammadde veya mamul mal ayrımı yapmaksızın bu sistemini uygularken, Avrupalılar sadece gıda ve hammaddeler buna tabii tutulmuştur. Son mamuller ve mal için bu yöntem uygulanmamıştır (Genç, 2000:81).

İstanbul'un iaşesindeki en önemli konu et ve buğday tedariki olmuştur. Koyun, Filibe, Üsküp, Manastır gibi Rumeli şehirlerinden arz sıkıntısı olduğunda ise Dulkadir ve Diyarbakır taraflarından celepler vasıtasıyla temin edilmiştir. Yapılan hesaplara göre her yıl 200.000 den fazla koyun İstanbul'a getirilmiştir. Burada sert düzenlemeler ve kurallar mevcuttu. Örneğin hiçbir koşulda kasaplara ve başka kimselere koyun satışı yasaklanmıştır (Gökbilgin, 1977).

Ancak bu düzenlemelere karşın sıkıntılar yaşanmıştır. İstanbul'un et talebi ile diğer kentlerin et talebi arasında rekabet yaşanmış ve diğer kentlerdeki insanları et yemekten mahrum bırakmak için merkezi yönetim etin satış fiyatı yüksek tutulmuştur. Çünkü her kentte fiyat aynı olduğu takdirde ceplerin başkente sürüleri getirirken ek maliyetleri yüklenmeleri gerekirdi ki bu da iktisadi açıdan mantıklı değildir.

Deniz ticareti yoluyla da İstanbul'a temel besin maddeleri düzenli olarak gelmiştir. Örneğin Trabzon'un Hemsin kazasında yaşayan Hıristiyan halk cizye olarak saraya her yıl 7092 kilo bal, 2560 kilo balmumu ve sade yağ gönderirdi (Faroqhi, 2000:96).

Yağ, soğan ve buğday temininde zaman zaman vurgunculuk yapıldığı gözlenmiştir. Bu gıda maddelerinden daha fazla gelir elde etmek isteyen tüccarlar malları İstanbul'a göndermezler, stoklarında yabancılara satmak için tutarlardı.

Vurgunculuğun en önemli nedeni, fiyatın arz-talep mekanizmasına göre oluşmamasıdır. Devletin uyguladığı narh sistemi zaman içinde ticari hayata darbe vurmuştur.

İaşe ve narh mekanizmaları, fiyat istikrarının olduğu dönemlerde iyi çalışmış ve faydalı da olmuştur. Bununla birlikte 16. yy.dan itibaren Amerika kıtasından gelen değerli madenler bu mekanizmaya darbe vurmuştur. Değerli maden bolluğu nedeniyle mallara olan talep hızla artmış bu da Avrupa'da fiyatlar genel seviyesi yükselmesine yol açmıştır. Hammadde, kıta Avrupa'sında pahalılaştınca batı bu sefer hammaddenin ucuz olduğu yerlere başvurmaya başlamıştır. İlk adres ise Osmanlı idi.

Batı'nın Osmanlı'da üretilen hammaddelere olan talebi ile ihracatı yasaklayan ithalatı serbest bırakan anti-merkantilist politika ile satış narhı politikası arasında kalan tüccarlar çoğu kez mallarını fiyattan tatmin olmadıkları için İstanbul'a göndermemeye başlamıştır. Stokladıkları hammaddeleri kaçakçılık yaparak Avrupa'ya sattıkları gözlenmiştir. Bu durum İstanbul'un iaşesinde sorunlar yaşanmasına hatta arz sıkıntısı yaşanan ürünlerinin fiyatların artmasına neden olmuştur. Bu da çoğunlukla pamuk ipliğine bağlı olan toplumsal düzenin özellikle yeniçeri isyanlarıyla sarsılmasına yol açmıştır.

Koçi Bey'in risalesinde iaşe ve iaşenin önemli ayağı olan narhı tanımlar ve konunun önemini vurgular (Koçi Bey Risalesi, 1997:102):

"Benim saadetli hünkarım, nark dedikleri, vezir kulun emreder ki, kasaplar koyun etinin okkasını on akçeye satsınlar. Buğdayın kilesini altmış akçeye, pirincin kilesini elli akçeye satsınlar. Şehir içinde her ne alınır şey varsa bahasını tayin ederler. (Nark verildi) derler.

Benim devletli hünkarım, ne vakit bir şey için ferman buyurmak arzu ederseniz, şöylece hatt-ı şerif yazarsınız:

'Sen ki vezir-i azamımsın, kasaplara tenbih edesin, on iki akçeye nark veresin. Şöyle bilesin.'

Yahut ekmek için ferman buyursan:

'Sen ki vezir-i azamsın, ekmekçilere yüz elli dirhem ekmeği bir akçeye nark veresin, şöyle bilesin.'

Böylece bir malın bahasını tayin buyurmaya (Nark) denir"

Hava şartlarının kötüleşmesi ve savaş gibi etkenler İstanbul'un ve diğer kentlerin iaşesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Örneğin 1621 yılında İstanbul'da havaların soğuması nedeniyle iaşede sıkıntılar yaşanmıştır (Hasan Beyzade Tarihi, 2004:929).

Ordunun Hotin seferi için her türlü iaşenin sağlandığı ancak Boğaz'ın diğer yakasında kış koşullarının olumsuzluğundan dolayı iaşe sıkıntısı yaşanacağı korkusuyla ordu olduğu yerde kalmıştır (Hasan Beyzade Tarihi, 2004:929).

Özellikle İstanbul Boğazı'nın donması neticesinde başkente deniz yoluyla gelen mallarda kıtlık yaşanmıştır. Buz çözülene kadar gemiler başkentin ihtiyacı olan malları limana boşaltamadığından fiyatlar artmıştır (Katip Çelebi, 1957:85).

Kılıçbay'a göre bu iaşe yapısı İstanbul'un kendi görkemi için şişirdiği nüfusu besleyebilmek için Rumeli ve Anadolu'yu bir cins iç sömürge haline getirmiş ve bu da ülkenin geri kalmasında rol oynamıştır (Kılıçbay, Sabah).

Her ne kadar devlet narh sistemini fiyatların sabit kalması şeklinde uygulamış olsa da tüccarlara iaşe sorununu çözdükleri ölçüde imtiyazlar da sağlamış, hatta bölgesel ticaret tekelleri kurmalarına da izin vermiştir. Bu, kısmen de ticaret sermayesine belirli özgürlüklerin devlet tarafından verildiğinin bir göstergesidir (Pamuk, 1999:65).

İaşe ilkesi, Balta Limanı Sözleşmesi'nden sonra Avrupa ekonomisine entegre olunmaya başlanmasından itibaren, ayrıca batıyla yoğun ticari ilişkilere girişmesi ve ardından borçlanması ülkeyi yabancı sermayeye açmasıyla 1840'lı yıllardan sonra terk edilmeye başlamıştır. Ancak bu zamana kadar bu devletçi ve korumacı yaklaşım bölgesel ve uluslar arası ticarete zarar vermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda karşılaşılan sıkıntılar tekrar bu ilkenin ortaya çıkmasına ve bu ilkenin kurumsal bir yapı altında daha düzgün sürdürülmesine çalışılmıştır.

II. İaşe Nezaretinin Kurulmasına Giden Süreç

Bugünkü Ekonomi'den sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kökleri ve teşkilat yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne kadar uzanmaktadır. Ancak bakanlığın bir kurum olarak ortaya çıkmasında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan İaşe Nezareti'nin rolü büyük olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi konularla ilgili bir nezaretin açılması ve birçok konuda olduğu gibi ekonomi alanında kurumsal örgütlenme Tanzimat döneminde gündeme gelmiştir. Ancak nezaretin açılıp açılmayacağı konusunda tereddütler yaşanmıştır. 1838 yılında Hariciye nezaretine bağlı olarak ziraat ve ticaret alanları ile ilgili Meclis-i Ziraat ve Ticaret, bir yıl sonra da Nezaret-i Ticaret (Ticaret Nezareti) kurulmuştur. Ancak bu nezaret ilk dönemlerde sadece ticari davalarla ilgilenen bir kurumdu (Doğru, 2007:271).

Osmanlı Devleti ilerleyen yıllarda yönetim biçimini Avrupa devletlerinin yönetim biçimlerini örnek alarak yeniden yapılandırma yoluna giderek bakanlıkları yeniden yapılandırmıştır. Ekonomi alanındaki düzenleme 1846 yılında Ziraat Vekâleti'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren ekonomide bu kurumsal yapılanma değişik adlar altında (Ticaret ve Ziraat Nezareti, Ticaret Nezareti, Ticaret ve Nafia Nezareti, Orman ve Maadin Nezareti Orman Nezareti, Maadin ve Ziraat Nezareti) varlığını sürdürmüştür. Bu kurumsallaşma ilerleyen dönemlerde cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan ekonomi bakanlığının (iktisat vekaleti) temelini oluşturmuştur.

Bu kurumsal yapılanma ile ticaret, tarım, bayındırlık ve madencilik alanlarında ilk kez aynı kurum tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Bu dönemdeki Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin merkez heyetini teşkil eden daireler şunlardı: Ticaret, Sanayi, İstatistik, Orman, Ziraat ve Meâdin Müdüriyeti Umumiyesi; Orman, Ziraat müfettiş-i umumilikleri; Meclis-i İdare; Orman, Meâdin, Ziraat heyet-i Fenniyeleri; Hukuk Müşavirliği; Baytar, Sicil, Tahrirât, Muhasebe, Evrak Müdüriyetleri. (http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/106_4_ticaret.htm)

Ancak bu kurumsal yapılanma ekonominin tamamı için yeterli olmadığı görülmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaçları Ticaret ve Ziraat Nezareti karşılanmakta yetersiz kalması üzerine İaşe Nezareti kurulmuştur.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte seferberlik ilan etmiştir. Ancak seferberliğin beraberinde getirdiği sıkıntılarla karşı karşıya gelinmiştir. Tarım alanında çalışan nüfusun – yüzde 80'i tarımla uğraşan genç nüfus - önemli bir kısmı askere alınmıştır (Köse, 1999:778). Bu da tarımsal üretiminin azalmasına yol açmıştır. Ayrıca yurtdışından gelen tahıl ithalatı da savaş nedeniyle özellikle İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı kapatması ile sekteye uğramıştır. Örneğin savaştan önce İstanbul'da ithal edilen un miktarı

25 bin ton iken savaşın başlamasıyla 8 bin tona düşmüştür. Bu arz daralması doğal olarak fiyatlara yansımış ve unun çuval başı fiyatı önce 90 kuruştan 140 kuruşa sonra 300 kuruşa çıkmıştır (Toprak, 2003:127).

Un ve en temel tüketim malı olan ekmekte kıtlığın baş göstermesi üzerine devlet iaşe meselesini bizzat üstlenmeye karar vermiş ve "Havayic-i Zaruriyye (Zorunlu ihtiyaçlar) Komisyonu" kurmuştur. Komisyon, halkın ve ordunun temel tüketim maddelerini sağlamak ve fiyatların aşırı yükselmesini önlemekle görevliydi (Toprak, 2003:128). Ancak Harbiye ve Dahiliye Nezareti görevlilerinden oluşan komisyon başarılı olamadığı gibi bir çok malın arzının daha da daralmasına neden olmuştur. 1914 yılı sonunda havaların iyi gitmemesi nedeniyle tarımsal faaliyetlere geç başlanılmış olması ve tarlalarda kullanılacak tohumların kıt olması gibi faktörler de hem tarımsal üretimin düşmesine hem de komisyonun başarısız olmasına neden olmuştur.

Bu başarısızlık üzerine un ihtiyacının karşılanması başta olmak üzere İstanbul'un iaşesi meselesi için bu kez "Hey' eti Mahsusa-i Ticariyye" kurulmuştur.

Bu teşkilat, Ekim 1914 tarihinden itibaren bir yıl boyunca İstanbul'un iaşe sorununu çözmeye çalışmıştır. Un dışında şeker, gaz, bulgur, zeytin gibi temel tüketim maddeleri de piyasada yeterince bulundurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca arpa, zeytinyağı, sabun, fasulye, pirinç, mercimek gibi ürünlerin ticaretine girilmiştir. Ekim 1915'de görevi Osmanlı Anonim Şirketi devralmıştır. Şubat 1916 tarihinde ise görev Şehremaneti'de verilmiştir.

Hey' eti Mahsusa-i Ticariyye önemli çalışmalar yapmasına ve kar elde etmesine karşın iaşenin dağıtımında yaşanan sıkıntılar ve şirketin bazı kişileri zengin ettiği iddiaları nedeniyle görev Şehremaneti ve belediyelere devredilmiştir. 1 Mayıs 1916 tarihli Kanun-ı Muvakkatla azami fiyat koyma ve satış koyma yetkileri verilirken, bunlara uymayanları hapis ve para cezası getirmiştir. Ancak bu düzenlemede beklenen sonucu vermemiştir (Toprak, 2003:138). Düzenleme valilere ve İstanbul Şehremini'ne gerekli gördükleri taktirde değirmenlere ve fırınlara el koyma yetkisi de vermiştir.

Sorunu çözebilmek amacıyla 23 Temmuz 1916 tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkatı ile ülke iaşe bölgelerine ayrıldı. 2 kişiden oluşan bir Merkez İaşe Heyeti kurulmuş ve bu heyet her türlü yiyecek maddesinin alımı ve satımı ile ilgili yetkili kılınmıştır. Düzenleme ile klasik Osmanlı döneminde olduğu gibi bir bölgeden diğerine yiyecek maddesi gönderilmesi yasaklanmıştır (Toprak, 2003:139).

Bu olgu, ironik olarak, Osmanlı ekonomisinin görece liberalleşmiş olduğu bir dönemde 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdürülen ihracat yasaklarını hatırlatan bir uygulamaydı.

Yürürlüğe sokulan kanunun en önemli özelliği, iaşe ile ilgili olarak tek yetkili olarak eğilen bir muhatap bulunmasıydı. Ancak bu düzenlemenin yeterli olmadığı daha sonra görülmüştür.

İaşe sorununu yeniden düzenlemek ve sorunu kökten çözebilmek amacıyla 1916 yılında yürürlüğe giren kanunların kapsamı genişletilerek 5 Nisan 1917 tarihinde “Gıda ve Sair İhtiyaç Maddelerinin Satış ve Tevzii” hakkında kanun çıkarılmıştır. Kanuna göre başkentte, İaşe-i Umumiye-i Merkez Heyeti, vilayetlerde ise İaşe Tali Komisyonları kurulacaktı. İstanbul Şehremini ve taşralardaki belediyeler ihtiyaç maddelerine azami fiyat koyma ve bunların satış usullerini belirlemeye yetkiliydi (Bayur, 1967:536).

Kanunun ilanından yirmi gün sonra kanunun nasıl uygulanacağına dair bir nizamname yayınlanmıştır. Nizamname ile ülke, beş bölgeye ayrılmıştır (Eldem, 1994:45).

Birinci bölge: İstanbul, Trakya, bütün Marmara çevresi, Ege vilayetleri, Eskişehir, Ankara, Konya ve Kastamonu.

İkinci bölge: Diyarbakır, Mamuretülaziz, Maraş, Urfa ve Antep.

Üçüncü bölge: Trabzon, Kayseri, Samsun ve Sinop.

Dördüncü bölge: Adana, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve İçel.

Harp sahnesi olan Erzurum, Van, Bağdat ve Basra bu taksimata dahil edilmemiştir.

Sivil yönetim ne çözüm üretirse üretsün malların dağıtımında yaşanan sıkıntı bir türlü aşılammıştır. Ulaşım araçlarının ordunun emrinde olması nedeniyle iaşe konusu bu sefer de Harbiye Nezareti'ne yani orduya devredilmiştir. 18 Ağustos 1917 tarihinde İaşe-i Umumiye Kararnamesi ile nezarete bağlı İaşe-i Umumiyeye Müdüriyet-i kurulmuştur (Toprak, 2003:143). Müdüriyetin başına Topal İsmail Hakkı Paşa getirilmiştir.

Ancak bu kararnameden 3 ay önce 24 Mayıs 1917 tarihinde vurgunculuğu önlemek amacıyla geçici bir kanun çıkarılmıştır. Malların yüksek fiyatla satılması ve tek bir elde toplanması yasaklanmıştır. Konu ile ilgili davalara Divan-ı Harb-i Örfi bakacaktı (Bayur, 1967:537). Ancak bu geçici kanunun da başarısızlığa uğradığı görülmektedir.

Müdürlüğü'nün görevleri arasında İstanbul'un iaşesinin temin edilmesi ve yabancı ülkelerden tahıl ithalinin yapılmasıydı. 25 Eylül 1917 tarihli kararname ile ordu subayları için yapıldığı gibi aynı fiyatlarla polis, jandarma, çalışanlara ve öğretmenlere her ay erzak dağıtma işini üstlenmiştir. Bu durum bir rahatlık sağlamıştır (Babacan, 2005:162).

Savaş sırasında besin maddelerinin başkente ve diğer ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilmesinde ulaşım araçlarının kısıtlı olmasıyla hep sıkıntı yaşanmıştır. Örneğin zaten

kısıtlı olan demiryolu ulaşımı savaş nedeniyle ordunun emrine girmiş ve daha da kısıtlanmıştır. Kıt faktör haline gelen demiryolu ve vagonları da spekülasyonun konusu olmuştur. Hatta ordunun elindeki vagonların dağıtımında yolsuzlukların yaşandığı görülmüştür. Zahire nakliyatında mahsus vagonlar bazı tüccarların kullanımına sunulmuş, bu da suistimallerin ve bundan yararlanan tüccarların büyük karlar elde etmesine neden olmuştur.

Vagonların tahsisi iaşe işlerinden daha da önemli olmuştur. Askeri amaç için kullanılan vagonlar halkın iaşesi için gerekli olan sevkiyatı engellemiştir. Örneğin bir vagon kiralamak için o dönem için yüksek sayılabilecek bir fiyat olan 1000 liraya kadar ödeme yapıldığı görülmüştür (Sanders, 2006:238).

Tüm bu çabalara rağmen soruna köklü bir çözüm getirilememiş dolayısıyla yeni bir örgütlenme yapısı gündeme gelmiştir. Özellikle Talat Paşa, halkın ihtiyaçlarının karşılama işinin tekrar sivil yönetime devredilmesine çalışmış ve İaşe Nezareti'nin kurulması fikrini öne sürmüştür (Babacan, 2005:163). Aslında iaşe meselesini orduya devredilmesini kendisi istemiş ancak başarılı sonuç elde edilememesi üzerine tekrar sivil yönetimi benimsemiştir.

III. İaşe Nezaretinin Kurulması

Ekonomi Bakanlığı'nın temeli 24 üyeden oluşan "İktisadiyat Meclis-i Alisi" ile atılmıştır. Bu meclis "İktisadiyyat Meclisi" adı altında 1 Ocak 1917 tarihinde kurulmuş ve Milli iktisat politikasının uzantısı olarak ve savaşın yol açtığı sıkıntılar nedeniyle meclis, ekonomide devletin müdahalesini ve artan rolünü onaylarken liberalizmi reddetmiştir. Meclisin görevleri şunlardı: iktisadi gelişim için yasa tasarıları hazırlamak, deniz ticaretini özendirici kararlar almak, gümrük ve taşıt araçları tarifelerini belirlemek ve genel iktisat politikasını belirlemek (Toprak, 2003:179-180).

Bu meclisin ilk hedefi, ülkede şeker üretimi olmadığı için şeker sanayisinin kurulması olmuştur. Bu amaçla bir yasa tasarısı hazırlanmış ve en az 5000 ton şeker üretebilecek 40 fabrika kurulması amaçlanmıştır. Tasarı ile bu alanda yatırım yapacak girişimcilerin Teşvik-i Sanayiden ve sübvansiyonlardan faydalanması kararlaştırılmıştır (Toprak, 2003:182).

Ancak bu meclisin sadece danışma niteliğine sahip olması nedeniyle daha etkin bir nezaretin kurulması gündeme gelmiştir. Savaş sırasında iaşelerin üretiminde ve dağıtımında yaşanan sıkıntılar göz önüne alınarak ve iaşe dağıtımını tek bir çatı altına toplamak için "Umur-ı İktisad Nezareti"nin oluşturulması kararlaştırıldı. Bu nezaretin Ticaret ve Ziraat nezaretinin yerine kurulması düşünülmüştür. Nezaret, iaşe işi dışında iktisadi reformları yürütecek, iç ve

dış iktisat politikalarını yönlendirecek, ülke ekonomisinin geliştirilmesine yönelik önlemleri ve ilkeleri kararlaştıracaktı (Toprak, 2003:184).

Ancak bu nezaretin kurulması ancak 1920 yılında toplanan TBMM'ne nasip olmuş ve tarım, ticaret, orman ve madencilik ile ilgilenecek İktisat Vekâleti kurulmuştur.

Daha önce de görüldüğü üzere iaşe yönetimi savaş döneminde bir kaç el değiştirmiştir. Kimi kez bu görevi Kemal (Kara) Bey kimi zaman Harbiye Nezareti kimi zaman belediye üstlenmiştir. Bunların hiçbiri ihtikarı (vurgun, vurgunculuk) önleyememiştir.

Bu başıbozukluğa son vermek amacıyla da gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin İktisat Vekâletinin temelini atan İaşe Nezareti'nin kurulması kararlaştırılmıştır.

Harbiye Nezareti'ne bağlı İaşe-i Müdüriyet-i Umumiyesi 11 Ocak 1918 günlü Takvim-i Vekayi'de yayınladığı bir bildiri ile İaşe Nezareti'nin kurulmasını hızlandırmıştır. Bildiride şu hükümler yer almıştır (Bayur, 1967:538):

1. Gerek bahren, gerek beren (deniz ve karadan) Memalik-i Osmaniye'ye idhal edilecek gaz ve şekerin memleket dahilinde nakil ve satışı serbesttir.
2. Yalnız Avrupa'dan şimendiferle vürud edecek (gelecek) mevad-ı mezkurenin yevmiye (günlük) eşyay-ı ticareriye-i saireye tahsis edilmiş olan sekiz vagon dan hariç olduğuna dair vagon numarasını gösterir bir vesika ibraz edilecektir.
3. Memalik-i Osmaniye haricinden Karadeniz tarikiyle getirilecek ekmeklik, yemlik her nevi hububat müdüriyet-i umumiyenin tensip edeceği fiyatla iaşe tarafından mübayaa edilecektir (satın alınacaktır).

Bu hükümler büyük bir vurgun kapısını açmıştır. Avrupa'dan demiryoluyla gelecek şeker ve gaz için vagon sağlamak gerekirdi ki bunu da ancak ileri gelenler yardımıyla alınabilirdi. Ayrıca ihracat izin belgesi de almak için hükümetin yardımı gerekliydi. Bunu yapanlar büyük karlar elde edecekken, büyük zorlukla Karadeniz'den her türlü tahılı getirecek olan gemiciler ancak bunları İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi'nin takdir edeceği fiyattan satabilecekti. Bu durum iaşe işinin Harbiye Nezareti'ne verilmesinin hatalı bir karar olduğu hükmüne varılmasına yol açmıştır.

Harbiye Nezareti ile sivil otorite arasında iaşe konusunda hep çatışma yaşanmıştır. Harbiye Nezareti doğal olarak savaş nedeniyle ordunun ihtiyaçlarını daha çok önemsemiştir. Bu nedenle belirli bir süre iaşe işi ordunun denetiminde kalmıştır. İaşe için böyle bir nezarete ihtiyaç duyulmasının en önemli nedeni iaşe işinde Harbiye Nezaretinin başarısız olması yatmaktadır. Talat Paşa bu nedenle iaşe işini askerlerden alıp sivil otoritenin emrine vermek

ister. Böylece İaşe Nezareti kurulmuştur. Kara Kemal'in savaşın başından beri büyük tecrübe kazanması nazırlığa getirilmesinde rol oynamıştır.

İaşe Nezaretinin kurulması ile bu görev Harbiye Nezareti'nin elinden alınmıştır.

İaşe Nezareti'nin görevleri, gıda maddelerinin ve diğer tüketim maddelerini sağlaması ve fiyat artışlarının önlenmesi olarak belirlenmiştir. 30 Temmuz 1918 tarihinde çıkan kararname ile nezaretin görevleri net bir biçimde tanımlanmıştır (Toprak, 2003:186-187):

1. Nezaret her türlü alım-satım işlemlerini yapabilecek,
2. Gerekli gördüğü alanlarda doğrudan üretim yapabilmek için sınai işletmeler kuracak,
3. Üretimin artırılmasını için çalışacak,
4. Nezaret ihtiyaç duyduğu takdirde talep edeceği iş gücünü Harbiye Nezareti karşılayacak,
5. Gerekli gördüğü hallerde fabrikaları (özellikle besin ve diğer tüketim maddelerini üreten), fırın, imalathane, değirmen, kara ve deniz taşıt araçlarının bedellerini ödeyerek kamulaştırmaya başvuracak

Bu işleri yürütebilmesi için de nezarete 5 milyon liralık ödenek ile demiryolu, deniz ve karayolu taşımacılığında ordunun ihtiyaçları dışında kalan her türlü araç İaşe Nezareti'nin emrine tahsis edilmiştir (Tekeli-İlkin, 1994:1171). Bununla birlikte nezaretin merkez ve taşra teşkilatı için 1918 mali yılının son 7 ayına ait olmak üzere 913 bin lira tahsis edilmiştir (Eldem, 1994:46).

Ayrıca nezaret aynı olarak toplanan öşürü Maliye Nezareti ile birlikte saptayacakları fiyat üzerinden devralacaktı. İşgal altında bulunan Ukrayna ve Romanya'dan Osmanlı'nın payına düşen her türlü gıda ve zaruri ihtiyaç maddelerinin Nezaretin emrinde olması kararlaştırılmıştır (Toprak, 2003:186-187).

Üretici, öşürün yanı sıra bir o kadar ürünü nezaret tarafından belirlenen fiyat üzerinden nezarete devretmekle yükümlü kılınmıştır. Bu miktar yeterli olmadığı takdirde talep edilen ürün fazlası serbest piyasadan sağlanması düşünülmüştür. Bu işlemleri yürütmek üzere Muamelat-ı İdariyye Umum Müdürlüğü ve Muamelat-ı Ticariyye Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur (Şekil 1).

Nezaret gerekli gördüğü taktirde fabrika, değirmen, fırın, imalathane gibi kurumları, mağaza ve ardiyeleri, kara ve deniz taşıtlarını bedelini ödeyerek satın alabilecekti. Ayrıca savaş sırasında paranın değer kaybının önlenememesi nedeniyle nakdi olarak vergilendirilen toprak

ürünleri ve hammaddelerin nezaretin gerekli görmesi üzerine aynı olarak vergilendirmesine gidebilecekti (Toprak, 1978:219).

Ticari Muameleler Genel Müdürlüğü; mamul maddeler, yakıt, hububat, hammaddeler, türlü eşya, giyecek, dokuma, levazım, gıda maddeleri, küçük ve büyük baş hayvan, tahniye, dosya ve tahrirat şubelerinden oluşmaktaydı.

Nezaret bünyesinde iktisadi sorunlarla ilgili kamuoyuna bilgi verecek, basınla ilişkide bulunacak bir Matbuat Kalemi'ne de yer verilmiştir (Toprak, 2003:187).

Mamul maddeler şubesi, giyecekten başka gerek ülke içinde üretilsin, gerek yurt dışından ithal edilsin tüm maddeleri temin etmekten sorumluydu. Hammaddeler şubesi ise hububat ve gıdadan başka hammaddelerin sağlanması için çalışacaktı; palamut, yün, tiftik vs. Dokuma şubesinin görevi, Hereke, Karamürsel gibi fabrikalarla Milli Mensucat gibi şirketlerle ilişki kurarak hammadde temin etmek, hammaddeyi mamul mal haline getirmek ve kısmen karşılaştırma yaparak işlenmiş eşya satın almak amacıyla bunları ihraç etmek olarak tanımlanmıştır. Son olarak gıda maddeleri şubesi büyük ve küçük baş hayvan ve hububattan başka tüketilecek gıda maddeleri ile ilgili ve ülke içinde kullanılacak maddeleri satın almakla yükümlüydü (Tekeli-İlkin, 1994:1179).

İaşe Nezareti'nde bir de Muvazene Umum Müdürlüğü olması düşünülmüştür. Bu müdürlük nezaretin "uzvu tefekkürü" başka bir deyişle düşünen organı olacak ve Muamelat-ı Ticariyye'ye yol gösterecekti. Fakat Kemal Bey'in nazırlığı döneminde bu genel müdürlük kurulamamıştır (Tekeli-İlkin, 1994:1183).

İaşe Nezareti, aşevleri aracılığıyla ucuz ve/veya parasız yemek dağıtmayı amaçlamıştır. Bu amaçla 25 aşhane açılmış ve Kızılay aşhanelerinin bulunmadığı yerlerde İaşe Nezareti aşhanelerinin açılması öngörülmüştür (Toprak, 2003:188). Ayrıca sübvansiyonlu erzak dağıtımını, memurların elbise, ayakkabı gibi benzeri ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenmiştir. Bunlar da İaşe Nezaretinin sosyal devlet ilkesini üstlendiğinin ve benimsendiğinin bir göstergesidir.

Nezaret belli başlı kentlerde İaşe Müdürlükleri kurabilecekti ve diğer bölgelerde birer satın alma vekili bulunacaktı. Bunların emrinde de tevzi ve nakliyat işlerinden sorumlu memurlar çalışacaktı (Toprak, 1978:219).

Nezaretle ilgili kararname, Takvim-i Vekayi'de 17 Ağustos 1918 tarihinde yayınlanmıştır. Ertesi gün Kemal Bey (Kara) İaşe nazırı olarak atanmıştır. 7 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa'nın istifası ile Kemal Bey'in nazırlığı sona ermiştir.

Nezaretin görevleri kapsamında hem ordunun hem de sivil halkın beslenmesi yer almaktadır. Nezaretin kuruluşuna ilişkin kararnamenin birinci maddesi bunu aşağıdaki gibi belirtmektedir (Bayur, 1967:543-544):

“Orduy-u Hümayun’un ve muhtacin-i ve memurin-i devletin iaşesine muktezi mevad-ı gıdaiye ve havayic-i sairenin tedarik ve itası ve ahali-i sairenin teshil-i maişeti ve es’arın gayrı tabii gala’ ve tereffüden mufazası umuriyle muvazzaf ve meşgul olmak üzere İaşe Nezareti teşkil olunmuştur.

Devletçe lüzum-u iaşesi taht-ı karara alınacaklar ile müessesat ve cemiyat-ı hayriyeden halka muavenetle işigal ettikleri nezaretçe sabit olanların ihtiyacatı da tehvin edilecektir”

Kemal Bey nazırlığa gelmesiyle örgütünü kurmaya başlamış ancak ordunun da yardımına ihtiyaç duymuştur. Ordunun yardımcı olamaması ve savaşın ağırlaşan koşulları iaşe sorununu daha da ağırlaştırmıştır. İstanbul’a daha önceden gelen şeker ve gaz daha da pahalılaşmıştır. Bunları getirenler İaşe Nezaretinde söz sahibi olamayacakları korkusuyla getirdikleri malları saklamak istemişlerdir. Hem mal sıkıntısı hem de pahalılık nedeniyle basında eleştiriler yapılmaya başlamıştır. 26 Ağustos 1918 tarihinde Tanin gazetesine demeç veren Kemal Bey bu durumu aşağıda yer alan demeci ile özetlemiştir (Bayur, 1967:544):

“ Piyasada görülen buhranın rastgele birkaç kişinin kendi kârları için çevirdikleri bir dolap olarak telâkkisi meseleyi basit bir zihniyetle düşünmektedir. İhtikâr hadiselerini içtimaî ve iktisadi bir takım avamilin neticesi telâkki etmeli... Gittikçe çoğalan sermayenin gittikçe azalan mal üzerine seri hücumu yüzünden oluyor.”

Kemal Bey’in nazır olmasıyla karşılaştığı en önemli sorun nezaretin kurulu bir örgüt yapısına sahip olmamasıdır. İlk planda nezaretin hem merkezde hem de vilayetlerde örgütlenmesi hedeflenmiştir. Vilayetlerde iaşe müdürlüklerinin kurulması düşünülmüş ancak taşra örgütlenmesi ileri bir tarihe bırakılmıştır (Tekeli-İlkin, 1994:1172).

Kara Kemal’in nazırlığı hem kısa sürmüş hem de verimli olmamıştır. Yapılan işler, kırtasiye işlemlerini çoğaltmak, iltiması olağan hale getirmek ve eşe dosta memuriyet dağıtmak olmuştur (Eldem, 1994:46).

Kemal Bey, Divan-ı Ali’deki sorgulamasında kararnamede fiyat artışlarının önüne geçilmesi hedefinden vazgeçtiğini ve kıtlığı önlemeye çalıştığını ifade etmiştir. Bunu da (Tekeli-İlkin, 1994:1171):

“Esasen bendeniz galaya değil kahta mani olmak istiyordum ve bunu fırka içtimainda da arz etmiş idim. O günkü fiyatlara narh vazetmek ve fiyatları düşürmek tarikine tevessül edilse idi

bendenizce bu işden çıkmak kabil olmazdı. Nitekim bidayette şehremaneti veya sair heyetler tarafından vazedilen narhlar, o malların terakki-i fiyatlarını badi oldu”

biçimde anlatmıştır.

Tüm bu kurumsallaşma ve örgütlenme çabalarına rağmen sonuçta sivil otorite de tıpkı Harbiye Nezareti gibi başarılı olamamıştır. Bunun en önemli nedeni, halkın yaşadığı sıkıntı ile vurgunculuk ve karaborsa yoluyla para kazanma hırsına sahip tüccarların arasında bir dengenin kurulamamasıdır. Ayrıca Harbiye Nezareti iâşe işinin sivil otoriteye devredilmesinden hoşnut olmamıştır. Maliye Nazarı Cavid Bey’in 21 Eylül tarihli notu iâşe Nezareti’nin kurulmasından sonraki durumu özetlemektedir (Bayur, 1967:539):

“Herkesin kalbinde ümitler beslenen iâşe henüz mecray-ı tabiisine girmek şöyle dursun, eskisinden daha fena bir şekil almış. Günü gününe yaşanıyor. Bir taraf asker, kendisine ait olmayan bir iş gibi telakki ediyor, diğer taraf bitmek bilmeyen teşkilatını hazırlıyor.”

Savaşın olumsuz etkilerini daha iyi anlayabilmemiz için Tablo 1’i incelememiz yeterli olacaktır.

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Esnasında İstanbul’daki Bazı Tüketim Maddelerindeki Cari Fiyatlar (Yıllık ortalama- kıyve/kuruş olarak)

Tüketim Maddeleri	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Ekmek-serbest	1,25	1,65	9,5	18	34	13
Ekmek-tevzie tabi	-	-	1,6	2,5	2,5	-
Un	1,75	2,3	12	30	45	20
Makarna	3	4,5	24	65	90	38
Pirinç	3	5	20	45	92	45
Şeker-serbest	3	7,5	30	112	195	46
Şeker-tevzie tabi	-	-	-	20	30	-
Patates	1	1,6	3	14	27	16
Süt	2	3,5	7	15	45	40
Tuz	1,5	1,5	2	2,5	4,5	12
Odun (çeki)	45	70	150	235	540	500
Gazyağı	1,5	3	50	80	140	22

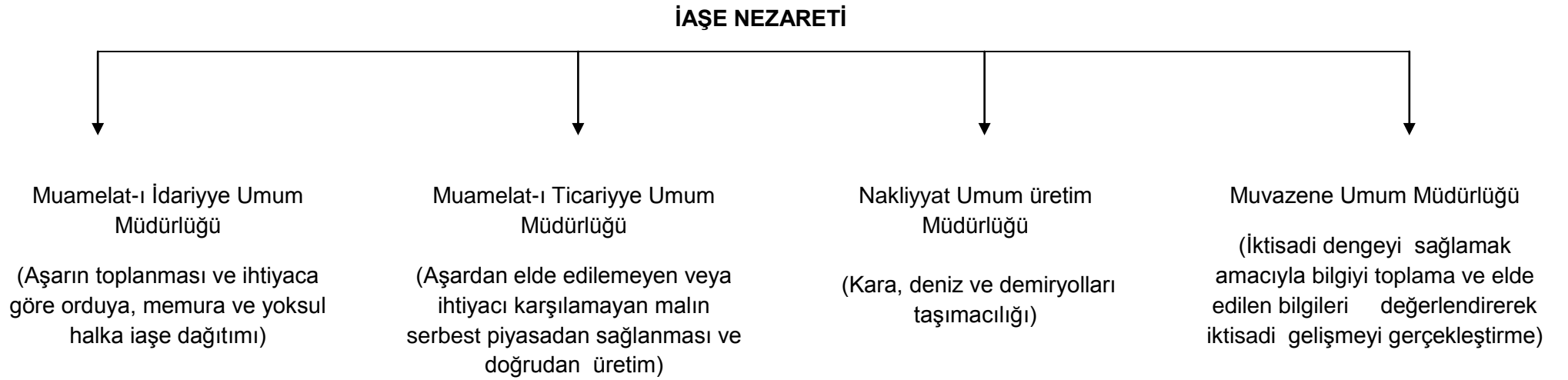
Kaynak: Eldem, 1994:50-51

Elde edilen veriler, iâşe dağıtımında başarısızlığı, stokçulukla ve vurgunculukla nasıl büyük karlar elde edildiğini göstermektedir. Örneğin serbest piyasada satılan ekmeğin fiyatı dört yıl içinde 27.2 kat, unun fiyatı 25.7, makarnanın fiyatı 30, sütün fiyatı 25.2 ve gazyağının fiyatı 93.3 kat artmıştır. Dikkat edilirse savaşın bitiminden hemen sonra fiyatlar düşme eğilimine girmiştir. Kısacası savaşın bir ülke üzerindeki olumsuz etkisini bu tablo özetlemektedir.

Bu fiyatlar ülkenin her yerinde geçerli olmamıştır. Savaş uzadıkça bölgeden bölgeye fiyat farklılıkları görülmüştür. Örneğin İzmir’de iaşe dağıtımında İstanbul’daki gibi sorun yaşanmadığından fiyatlar buraya göre yarı yarıya ucuz olmuştur (Eldem, 1994:51).

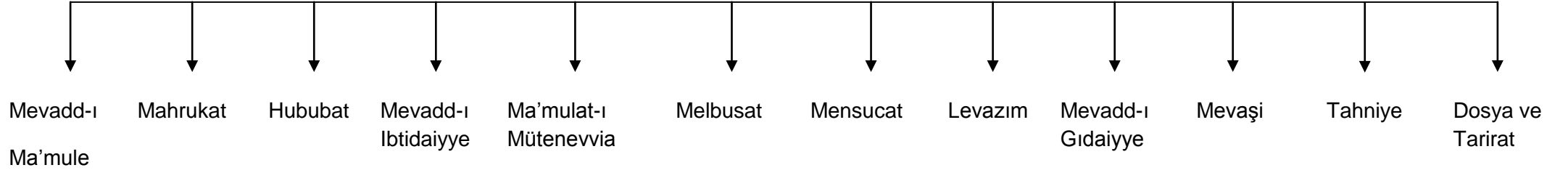
Fiyatlardaki artış her kesimin alım gücünü azaltmıştır. Yapılan hesaplara göre 1918 yılındaki tevzi fiyatları göz önüne alındığında örneğin başkentteki memurların satın alma gücü 18 Eylül 1916’daki zamma rağmen %60-80 arasında azalmıştır (Eldem, 1994:54).

Şekil 1:İaşe Nezaretin Örgütsel Yapısı

Şekil 1: Devamı

MUAMELAT-I TİCARİYYE UMUM MÜDÜRLÜĞÜNÜN ŞUBELERİ

Savaşın kaybedilmesinden sonra İtilaf Devletleri'nin kapatmış olduğu deniz yolu açılmış böylece İstanbul'un yiyecek sorunu çözülmüştür. Bu nedenle İaşe Nezareti tam manasıyla faaliyete geçmeden savaşın sonra ermesiyle kendisine duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Kemal Bey'in istifasından sonra Ahmed İzzet Paşa'nın kurduğu 14 Ekim 1918 tarihli yeni hükümette Hilal-i Ahmer Müfettiş-i Umumisi Dr. Celal Muhtar (Özden) İaşe nazırı olduysa da nezaretin ömrü sadece 1,5 ay olmuştur (Bayur, 1967:711 ve Tekeli-İlkin, 1994:1170). Mondoros Mütarekesi'nin 21. maddesi de nezaret ile ilgili bir düzenleme yapmıştır.

Madde 21 - Müteliflerin menafiini sıyanet için İaşe nezareti nezdinde İtilâf mümessilleri bulunacak ve kendilerine bu bapta lüzum görülecek kâffe-i malûmat ita edilecektir (Müttefiklerin menfaatlerini korumak için İaşe nezareti yanında İtilaf Devletleri mümessilleri bulunacak ve kendilerine bu konuda gerekli gördükleri bütün bilgiler verilecektir.).

28 Ekim 1918 tarihinde İaşe Nezareti kaldırıldı ve görev Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı bir umum müdürlük tarafından görevleri yürütölmeye başlanmıştır.

IV. Değerlendirme

İaşe temininde önceliğin başkentte olması nedeniyle diğer kentlerin uzun dönemde olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır. Örneğin birçok kentin hem nüfus olarak az olmasına hem de gelişmemesine bu durum neden olmuştur. Ayrıca tarih boyunca İstanbul kendisini besleyecek ürünleri dışarıdan getirtmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı devletinin klasik döneminde kentlerin özellikle İstanbul'un İaşesi konusunda devletin genel yaklaşımı, piyasanın işleyişine yani arz-talep kurallarına bırakmak yerine ticarete müdahale ederek tüccarların narh sistemine göre mal getirmesini sağlamak olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İaşe sorunu sivil yönetim ile ordu arasında gidip gelmiş ancak tüm çabalar özellikle dağıtımda yaşanan sıkıntıların üstesinden gelinemediği için yeterli olmamıştır. Ancak bu bakanlığın kurulması bile Kurtuluş Savaşı'nın zor günlerinde kurulacak olan İktisat Vekaleti'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

Görüleceği üzere İstanbul sadece savaş döneminde değil her zaman İaşe konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Çeşitli düzenlemeler ve kanunlarla mal akışının sorunsuz gelmesi sağlanmak istenmiştir. İaşe Nezareti tarih boyunca yapılan bu düzenlemelerin kurumsallaşmış hali olarak değerlendirilebilir.

Ancak Toprak'ın ifade ettiği gibi İttihat ve Terakki'nin İaşe politikası istikrarlı olmadığı gibi karneden narha kadar uygulamış olduğu tüm yöntemlerle etkili olamamıştır (Toprak, 1978:211). Ayrıca yaşanan kıtlık ile spekülâtif ticaret, istifçilik, vagon ticareti ve karaborsa

yoluyla savaş zengini adı verilen grup ortaya çıkmıştır. Bu da gelecekte yeni bir Müslüman-Türk burjuvazisinin doğmasını sağlamıştır.

Nezaretin kurulduğu dönemde savaşın sonuna gelinmiş, tarımsal üretim yarı yarıya azalmış, tahıl ürünlerinin ve diğer maddelerin ithal edilme imkanı ortadan kalkmış; bu olumsuzluklar nedeniyle de zorunlu ihtiyaç maddelerine olan talep karşılanamamıştır. Bu maddelere talebin artmasının diğer bir nedeni ise; halkın piyasaya sürülen parayı elinde tutmak istemeyip zorunlu ihtiyaç maddelerini talep etmesidir. Dolayısıyla dört yıllık savaş döneminde iaşe buhranı ortaya çıkmış ve sürekli olarak devam etmiştir.

İaşe Nezareti'nin ve önceki düzenlemelerin savaş sırasında başarısızlığa uğramasının en önemli nedenleri tarımsal üretimin azalması, tüketimin savaş nedeniyle hızla artması ve besin maddelerini ulaşımını sağlayacak olan ulaşım araçlarının (demiryolu vagonlarının tahsisi) ordunun elinde olmasından dolayı kıt faktör haline gelmesidir. Bununla birlikte 1911 yılından itibaren Trablusgarp Savaşı ve hemen sonrasındaki Balkan Savaşları ekonomik olarak devleti çökertmiş olması (bozuk bir mali düzen) unutulmamalıdır. Savaşın sona ermesine kadar da kurumsallaşma çabası ve diğer yöntemler başarısızlığa uğramıştır. İyi niyetli tüm bu çabalar yolsuzluklarla sonuçlanmasına yol açmıştır.

Kaynaklar:

- Babacan, Hasan (2005)**, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara*
- Bayur, Yusuf Hikmet (1967)**, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:3 Kısım:4, Türk Tarih Kurumu, Ankara*
- Eldem, Vedat (1994)**, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara*
- Doğru, Cem (2007)**, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:9 Sayı:3 Yıl:1, 269-287*
- Faroqhi, Suraiya (2000)**, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul*
- Genç, Osman (2000)**, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken, İstanbul*
- Gökbilgin, M. Tayyib (1977)**, *Osmanlı Müesseseleri, Teşkilat ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul*
- Gürbüz, Mahir (1989)**, *Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı'nun Tarihi Gelişimi, TODAİ Uzmanlık Tezi, Ankara*
- Hasan Beyzade Tarihi (2004)**, *Hazırlayan. Şevki Nezih Aykut, Cilt:3, Türk Tarihi Kurumu, Ankara*
- Katip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler (1957)**, *Hazırlayan. Orhan Saik Gökyay, Türk Tarih Kurumu, Ankara*
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2005)**, "İştahı İmparatorluk Ölçeğinde", <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/08/13/cpsabah/gnc103-20050807-102.html>, erişim tarihi: 02.02.2009
- Koçi Bey Risalesi (1997)**, *Sadeleştiren. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul*
- Köse, Osman (1999)**, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canik'in İaşe Durumu (1914-1918)", *Bellekten, Cilt:LXIII, Sayı:238, Türk Tarih Kurumu*
- Mantran, Robert, (1990)**, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul- Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, I. Cilt, Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (Fransızca basım: Paris, 1962).*
- Pamuk, Şevket (1999)**, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, İstanbul*
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1999)**, "Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeler İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, 3. Cilt, Ankara, 1146-1994*
- Sanders, Liman Von (2006)**, *Türkiye'de Beş Sene, Çeviren. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüman Heyeti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul*
- Toprak, Zafer (1978)**, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakkinin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Vol. 6, 211-225*
- Toprak, Zafer (2003)**, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, Homer Kitabevi, İstanbul*
- Ülgener, Sabri F. (1984)**, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, İstanbul*
- Zincirci, Öncel (1994)**, *Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi, Ankara*
- http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/106_4_ticaret.htm

© 2009 by the author(s)

Arş. Gör. Cem Doğru

1975 yılında İstanbul'da doğdu. 1993 yılında Özel Tarhan Lisesi'ni, 1998 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünü bitirdi. Aynı yıl Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Yüksek Lisans Programı'na girdi ve 2002 yılında "Elektrik Sektöründe Regülasyon" konulu teze mezun oldu. 2002 yılından beri aynı enstitüde İktisat dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

2000 yılının Ekim ayından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve aynı enstitüde görev yapmaya devam etmektedir. 2005 yılından beri Y.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi Temsilcisi ve Y.T.Ü. Araştırma Görevlileri Konseyi Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Başta enerji sektörü olmak üzere spor ekonomisi, regülasyon teorisi, düzenleyici kurullar, spor sosyolojisi ve iktisat tarihi konularında çalışmalar yürütmektedir.

Kendisinin araştırdığı konular kapsamında çeşitli üniversitelerin enstitü dergilerinde makaleleri yayınlanmıştır. Ayrıca çok sayıda sempozyum ve kongrede tebliğler sunmuştur.

cemdogru@gmail.com

cdogru@yildiz.edu.tr

Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri

Namik Kemal University Papers on Social Science

No:04/2009

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti

Cem Doğru

No:03/2009

Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci

Gülen Özdemir

No:02/2009

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60. Yıldönümünde Taşıdığı Anlam ve Önemi

Alpay Hekimler

No:01/2009

Avrupa Birliği Ekseninde Türkiye’de Tarım Sektöründe Sosyal Güvenlik ve Sorunları

Teoman Akpınar

No: 02/2008

Avrupa Birliği Müktesebatı Işığında Türkiye’de Çalışma Yaşamında Güncel Gelişmeler

Tankut Centel

No: 01/2008

Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de İşgücü Piyasası Politikaları Ve İşsizlik Halinde Sağlanan Yardımlar

Alpay Hekimler